

KS. MAREK TATAR

DOSKONAŁOŚĆ CHRZEŚCIJAŃSKIEGO ŻYCIA WEDŁUG BŁOGOSŁAWIONEGO ANTONIEGO REWERY

Dnia 13 czerwca 1999 r. papież Jan Paweł II beatyfikował 108 męczenników z okresu drugiej wojny światowej. Fakt ten nabiera nowego znaczenia w kontekście adhortacji apostolskiej *Gaudete et exsultate* papieża Franciszka, która wprost dotyczy zagadnienia powołania do świętości w świecie współczesnym. Świętość od początku istnienia Kościoła posiada organiczny związek z historią człowieka oraz świata, jego kulturą i realną sytuacją. W przytoczonej adhortacji papież stwierdza: „Świętość jest najpiękniejszym obliczem Kościoła” (GE, n. 9), a nieco dalej odnosi tę wartość do życia każdego chrześcijanina: „każdy chrześcijanin, na tyle, na ile się uświęca, staje się bardziej owocny dla świata” (GE, n. 33).

W tym kontekście należy odczytać życie i męczeństwo bł. ks. Antoniego Rewery (1869-1942)¹, sandomierskiego męczennika za prawdę.

KS. MAREK TATAR – dr hab. prof. UKSW, kierownik Katedry Mistyki Chrześcijańskiej w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, kierownik Podyplomowych Studiów Kierownictwa Duchowego UKSW. Krajowy duszpasterz powołań przy Konferencji Episkopatu Polski, konsultant Komisji ds. Duchowieństwa Konferencji Episkopatu Polski. Autor wielu artykułów i wystąpień z zakresu duchowości chrześcijańskiej w Polsce i poza jej granicami. Przestrzenie badawcze: duchowość chrześcijańska, mistyka, duchowość ontyczna, duchowość ekumeniczna.

¹ Por. Z. Gil, *Sługa Boży ks. prałat Antoni Rewera (1869–1942)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939–1945*, red. W.M. Moroz, A. Datko, Marki – Struga k. Warszawy 1996, s. 201–207. Ks. Antoni Rewera urodził się 6 stycznia 1869 r. w rodzinie Wawrzyńca i Rozalii z d. Sapielak. Po ukończeniu czteroklasowego progimnazjum w Sandomierzu został 1 czerwca 1884 r. przyjęty do Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Następnie kontynuował naukę w Akademii Duchownej w Petersburgu, którą ukończył 18 czerwca 1893 r. ze stopniem magistra teologii. Po powrocie do diecezji sandomierskiej, 2 lipca 1893 r. przyjął w katedrze sandomierskiej święcenia kapłańskie. Po krótkim okresie wikariatu w katedrze sandomierskiej, 24 stycznia 1894 r. został powołany na stanowisko profesora w Seminarium Duchownym w Sandomierzu i prowadził wykłady w zakresie Pisma Świętego, teologii moralnej, archeologii biblijnej, historii Kościoła. W tymże seminarium 20 stycznia 1899 r. został wicerektorem. W latach 1904–1908

150. rocznica urodzin tego niezwykłego świadka wiary skłania nas do refleksji nad jego myślą dotyczącą dojrzewania chrześcijanina do radykalnej odpowiedzi na to zasadnicze powołanie. Tym bardziej w dobie ponowoczesnego sekularyzmu, a wręcz bezwzględного ataku na *sacrum*, przywołanie takich świadków wiary jest nie tylko konieczne, ale wręcz fundamentalne. Życie, świadectwo i dorobek pisarski, jaki pozostawił po sobie ks. Rewera², pozwalają postawić pytanie o koncepcję życia duchowego, jaką proponował chrześcijaninowi.

1. Świętość istotą i celem życia chrześcijanina

Właściwe zrozumienie procesu dojrzewania człowieka do świętości, której istotą jest zjednoczenie z Bogiem, domaga się przede wszystkim nakreślenia, czym ona jest, w jaki sposób świadek – męczennik bł. A. Rewera ją rozumiał. W konferencji do alumnów stwierdza: „Świętość, czyli doskonałość duchowa polega na doskonałym zjednoczeniu się z Bogiem przez miłość i przyjaźń z Nim. Kto szczerze i prawdziwie miłuje, ten rad słucha, ten Go naśladuje, ten z Nim stanowi jedno serce i jedną duszę. Otóż kto Pana Boga szczerym sercem miłuje, ten słucha Jego świętej woli, ten Go naśladuje, tego myśl każda, uczucie każde, słowo, ruch każdy, każde uderzenie serca, wszystkie skłonności woli, krok każdy tak się dopasowuje do woli Bożej, do serca Bożego, do działania Bożego, iż stanowi niejako jedno z Bogiem i spełnia piękne one słowa: «Bądźcie doskonali jako

był ojcem duchowym. Kolejne funkcje, jakie sprawował, to: administrator parafii Mychów, wikariusz parafii katedralnej w Sandomierzu, administrator parafii św. Pawła w Sandomierzu. W tym czasie w uznaniu swoich zasług został mianowany kanonikiem honorowym kapituły katedralnej w Sandomierzu, następnie kanonikiem gremialnym, a 12 listopada 1920 r. prałatem domowym papieża Benedykta XV. Dnia 30 grudnia 1925 r. otrzymał nominację na delegata Rady Głównej III Zakonu św. Franciszka. Z jego inicjatywy 4 października 1928 r. rozpoczęło działalność Towarzystwo Domu Ludowego pw. św. Franciszka w Sandomierzu, którego został dyrektorem. Tę datę uznaje się za początek zgromadzenia, które 10 maja 1933 r. przyjęło nazwę Stowarzyszenie Sióstr Franciszkanek. Sprawując pieczę nad nowo powstałym zgromadzeniem, ks. Antoni był jednocześnie proboszczem parafii św. Józefa w Sandomierzu. Dnia 4 października 1939 r. w Kurii Biskupiej w Sandomierzu złożył rękopis „Reguła Córek św. Franciszka Serafickiego”, w celu jej zatwierdzenia. Po wybuchu II wojny światowej pozostawał w Sandomierzu aż do 16 marca 1942 r., kiedy to został przez gestapo aresztowany i osadzony w zamku w Sandomierzu, gdzie mimo zakazu gestapowców służył posługą sakramentalną. Następnie 27 marca tegoż roku został wysłany do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Z tego obozu został przetransportowany do obozu w Dachau, gdzie 1 października 1942 r. zmarł. Jego zwłoki zostały spalone w krematorium obozowym 4 października 1942 r.

² S. Siczek, *Rewera Antoni*, w: SPTK, t. 7, Warszawa 1983, s. 25–27.

Ojciec wasz niebieski doskonałym jest» (Mt 5, 48)³. Analizując to określenie zauważamy, że odzwierciedla ono nie tylko zasadnicze elementy, które pojawiają się w teologii, ale przede wszystkim wskazuje na samą istotę, czyli miłość i zjednoczenie wolitywne⁴. Oznacza to poznawanie woli Boga, którego nie można zawęzić do poziomu intelektualnego, oraz posłuszeństwo, będące niejako konsekwencją. Jak zauważamy, jest to proces, który urzeczywistnia się w chrześcijaństwie na fundamencie miłości, która jest „rzeczą nieodzowną, konieczną, bo bez niej nie można osiągnąć szczęśliwości wiekuistej w ojczyźnie niebieskiej”⁵. Innymi słowy, dynamika rozwoju uświęcającego jest jednoznaczna z intensyfikacją miłości i dlatego świętość jest „koroną doskonałej miłości Pana Boga i ludzi”⁶.

Realizacja drogi uświęcającej posiada, w ujęciu sandomierskiego męczennika, charakter wybitnie chrystocentryczno-chrystoproformizacyjny, ponieważ jest „wiernym pójściem za Chrystusem i współdziałaniem z Nim”⁷, aż do ostatecznego zjednoczenia eschatologicznego, które będzie bezpośrednim widzeniem Go „twarzą w twarz” i jest konsekwencją ziemskiego życia⁸. Zauważamy zatem, że w doświadczeniu ziemskim rozwój miłości dokonuje się na drodze upodobnienia do Mistrza. Uzasadniając tę prawdę odwołuje się do słów Chrystusa opisujących „skarb ukryty w polu”, który domaga się „sprzedania wszystkiego co człowiek ma” (por. Mt 13, 44). Świętość z tego względu nie zawęza się do ziemskiego życia, ponieważ jest w swojej istocie nieograniczona i znajduje spełnienie tylko w Bogu – Miłości⁹.

W sposób organiczny, według ks. A. Rewery, świętość, która jest rozwojem miłości, łączy się z czystością doskonałą, będącą odbiciem absolutnej czystości Boga. Należy przez to rozumieć odrzucenie wszystkiego, co sprzeciwia się miłości Boga i jednocześnie zanieczyszcza człowieka. Ta

³ A. Rewera, Konferencja do alumnów: O potrzebie nabywania doskonałości, 11 XI 1904; Ks. Rewera używał w swoich pismach zamiennie dwóch określeń, tj. „świętość” oraz „doskonałość”, przez które rozumiał tę samą rzeczywistość, czyli dążenie do zjednoczenia z Bogiem.

⁴ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego*, Ząbki 2000, s. 23; J. Gogoła, *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków 2001, s. 88–90.

⁵ A. Rewera, Kazanie na uroczystość św. Franciszka Serafickiego, Kościół św. Józefa w Sandomierzu, 4 X 1895.

⁶ Tenże, Konferencja: O obowiązku Kapłana-Polaka szerzenia czci świętych Pańskich, Obrazów 23 XI 1937.

⁷ Tamże; por. J. Bochenek, *Zarys ascetyki*, Warszawa 1972, s. 47.

⁸ Por. A. Rewera, Konferencja rekolekcyjna: O przeznaczeniu człowieka do nieba, 12 IV 1910.

⁹ Por. M. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, Sandomierz 2006, s. 28–29.

prawda wyjaśnia tezę, iż świętość należy rozumieć jako proces. Natura i usposobienie człowieka odsłania jego ἀπόφασις (*apophasis*), czyli słabość, kruchość i małość, ale w jedności z Bogiem dokonuje się proces oczyszczenia, odsłaniający jednocześnie jego κατάφασις (*kataphasis*), czyli wielkość¹⁰.

Mówiąc o świętości, bł. A. Rewera wskazuje na konkretne korzyści, jakie z niej wynikają. W sposób niezwykle konkretny odsłania i prezentuje owoce, które wynikają z „prawdziwej świętości”¹¹.

Spośród owoców świętości na pierwszym miejscu znajduje się sama istota świętości, czyli uczestnictwo w życiu Trójjedynego Boga. W zjednoczeniu z Nim człowiek nie pozostaje niejako na zewnątrz, ale jest to życie samą miłością, która jest naturą relacji wewnątrztrynitarnych. Można zatem stwierdzić, że według bł. Antoniego to nie życie „z Bogiem”, ale życie „w Bogu”¹².

Trynitarny charakter świętości, który odsłania jej komunikacyjno-komunijny charakter, wskazuje na specyficzne *communio* Kościoła, a mianowicie chrześcijanin zostaje zaproszony i włączony w życie aniołów, świętych i błogosławionych. Ta jedność urzeczywistnia się nie tylko w perspektywie eschatologicznej, ale *communio sanctorum* jest obecne i doświadczone w życiu chrześcijanina już w doczesności¹³.

Następnym owocem świętości jest „oświecenie i skarby duchowe” chrześcijanina¹⁴. Należy przez nie rozumieć usprawnienie człowieka do poznawania Boga i obdarowanie darami nadprzyrodzonymi. To akcent wybitnie tomistyczny. Poprzez łaskę natura człowieka zostaje „podniesiona” oraz „usprawniona”¹⁵.

Błogosławiony ks. A. Rewera wskazuje na kolejny owoc rozwoju świętości w życiu chrześcijanina, którym jest porządkowanie życia człowieka. Nieporządek to efekt grzechu pierworodnego, a także grzechów uczynkowych¹⁶. Dążenie do zjednoczenia z Bogiem pozwala człowiekowi

¹⁰ Por. tamże, s. 29.

¹¹ A. Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości.

¹² Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 29.

¹³ Por. A. Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości; Bochenek, *Zarys ascetyki*, s. 46–47.

¹⁴ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 30.

¹⁵ STh, I, q. 1, a. 8: *Gratia non tollit naturam sed perficit* – łaska nie niszczy natury, lecz ją udoskonala; por. G.L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. Szymona, Kraków 2015, s. 806.

¹⁶ Por. Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości; tenże, I-a Nauka rekolekcyjna – O cenie duszy ludzkiej: „O chrześcijaninie! Pomnij jak wielką jest godność twoja. Przez Jezusa Chrystusa został człowiek wydobyty z niewoli szatana na wolność synów

odkrywać prawdę o sobie i w ten sposób podejmuje on pracę nad sobą. Mówimy wówczas o oczyszczeniu czynnym, ale nie posiada ono charakteru jedyne go oraz ostatecznego i dlatego w radykalnym rozwoju konieczne jest także oczyszczenie bierne, w którym Bóg sam przygotowuje człowieka do zjednoczenia ze sobą. Niezwykle istotne jest zastrzeżenie, które odnajdujemy w jednym z jego rękopisów, gdzie stwierdza: „daje nam nawet pewne panowanie nad Sercem Wszechmogącego, który niczego nie odmawia naszym modlitwom”¹⁷.

Równie istotna dla chrześcijanina jest korzyść, jaką jest „oświecenie” oraz „skarby duchowe”¹⁸. Skoro dynamika rozwoju świętości jest miłosnym dialogiem pomiędzy nieskończoną miłością Boga ukierunkowaną na człowieka a miłością człowieka, która potrzebuje oczyszczenia, to odsłania się w ten sposób prawda o pragnieniu człowieka. Nic nie może zaspokoić najgłębszego pragnienia człowieka. Mamy tu do czynienia z pewnym echem nauczania św. Augustyna¹⁹. Jak twierdzi o. M. Zawada, właściwe mamy do czynienia z dialogiem pragnień, podobnie jak dzieje się to w dialogu miłosnym. Jest to spotkanie *desiderium Dei* – pragnienie Boga skierowane ku człowiekowi²⁰ oraz *desiderium Deum* – pragnienie Boga w człowieku²¹. Jak twierdzi ks. A. Rewera, człowiek nie spełnia się w życiu doczesnym i naturalnym. W człowieku istnieje „nieustanna tęsknota” doświadczenia Miłości, Prawdy oraz Piękna w całej ich pełni²².

Konkludując, Błogosławiony próbuje nakreślić pewną syntezę świętości w człowieku, którego określa się mianem „święty”²³. To uosobienie pełni, piękna, wspaniałości życia nadprzyrodzonego oraz doskonałości ewangelicznej. To człowiek, który jest „owocem Wszechmocy Bożej,

Bożych, przybrany na dziecko Boże, na brata Jego, na dziedzica Królestwa Niebieskiego”. – Por. R. Garrigou-Lagrange, *Trzy okresy życia wewnętrznego*, tłum. T. Landy, Niepokalanów 1998, s. 42; Th. Schneider, *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, tłum. J. Tyrawa, Wrocław 1990, s. 75.

¹⁷ Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości; por. W. Słomka, *Duchowość kapłańska*, Lublin 1996, s.122.

¹⁸ Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości.

¹⁹ Augustyn z Hippony, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1987, s. 7.

²⁰ Por. M. Zawada, *Homo desiderans Deum. Dynamika pragnienia Boga w wymiarze antropologiczno-duchowym*, Kraków 2011, s. 160–172.

²¹ Por. tamże, s. 172–235.

²² Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości; por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 30.

²³ Por. Rewera, Konferencja: Pragnienie doskonałości.

łaski Jezusa Chrystusa, Dobroci Maryi, pośrednictwa Kościoła oraz jego osobistej pracy nad sobą”²⁴.

2. Powołanie i drogi rozwoju świętości

Uświęcający dialog wynika przede wszystkim z inicjatywy Boga. Wyraża się ona w tajemnicy Stworzenia, Wcielenia i Odkupienia. Właśnie te prawdy w sposób zdecydowany wpływają na charakter odczytywania powołania przez bł. ks. A. Rewerę.

Punktem wyjścia analizy powołania do świętości jest powołanie człowieka przez Boga do istnienia. W teologii duchowości określamy ten akt i stan ontycznym powołaniem do świętości²⁵. To pierwszy wyraz odsłaniającej się Jego woli – pragnienie, aby człowiek istniał. Nawiązując do Rdz 1, 27–29 sandomierski męczennik stwierdza, że w tym wydarzeniu odsłania się nie tylko pochodzenie człowieka od Boga i z Jego inicjatywy, ale także całkowita zależność²⁶. Już na tym etapie odsłania się tzw. cel bliższy, czyli poznanie i realizacja woli Boga, oraz „dalszy cel”, którym jest eschatologiczne pełne zjednoczenie z Nim²⁷. W tym akcie odczytujemy także pierwszy akt miłości powołującej, który domaga się odpowiedzi ze strony stworzonego na „obraz i podobieństwo Boga” człowieka. Człowiek pochodzi zatem z miłości, zaistniał z miłości, został uzdolniony do miłowania, by zjednoczyć się w samej Miłości²⁸.

Ontyczna świętość znajduje swoje pełne uzasadnienie w tajemnicy Wcielenia. Idąc za nauką św. Tomasza, ks. A. Rewera podkreśla, że w ten

²⁴ Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 30.

²⁵ Por. STh, I, q. 15, a. 1–3; M. Tatar, *Struktura człowieka wyrazem ontycznego powołania do świętości*, w: „*To jest droga, idźcie nią*” (Iz 30, 21). *Z zagadnień kierownictwa duchowego*, red. P. Gwiazda, M. Tatar, Sandomierz 2011, s. 101–119.

²⁶ Por. A. Rewera, Konferencja wstępna przed rekolekcjami, 20 VIII 1905; tenże, *Nauka rekolekcyjna dla miasta*: „Jest więc niewzruszoną prawdą, że człowieka Pan Bóg po to postawił na świecie, aby w miłości, pokorze i uległości Jemu tylko samemu służył i to tylko czynił, mówił i myślał, co Bóg chce, aby każdy jego krok, każde pomyślenie, każde słowo zgadzało się z prawem Bożym”.

²⁷ Por. tenże, *Rekolekcyjny rachunek sumienia*: „Pan Bóg stwarzając człowieka wytknął mu cel życia. Cel ten jest bliższy i dalszy, czyli ostateczny. Cel istnienia bliższy polega na służbie Panu Bogu, dalszy czyli ostateczny polega na osiągnięciu przez tę służbę szczęśliwości wiecznej, czyli na posiadaniu wiekuistego Boga”.

²⁸ Por. tenże, *Nauka na zakończenie rekolekcji*, Łoniów 7 VI 1900: „On żąda nie nasychnych marnych dóbr, ale nas samych, żąda tego abyście oddawszy Mu się całą duszą, z całym sercem, żyli tylko dla Niego, służyli tylko Jemu, wierzyli tylko w Niego, nadzieję pokładali tylko w Nim i kochali tylko Jego”.

sposób została przywrócona pierwotna godność człowieka i właściwie określona jego relacja wobec innych stworzeń²⁹. Od momentu stworzenia należy zatem mówić o dążeniu człowieka do zjednoczenia ze Stwórcą, zaś ten czas dzieli się na specyficzne etapy, które określa mianem „stanów pobożności”³⁰. Idąc za klasycznym ujęciem teologii duchowości, rozróżnia trzy główne fazy: oczyszczenie, która nazywa „śmiercią duchową”, oświecenie – nazywa „stanem sprawiedliwości” oraz zjednoczenie, które w jego terminologii przyjmuje nazwę „stanu dusz prawdziwie pobożnych”³¹. Są to jednak etapy, które – bazując na świętości ontycznej – rozwijają świętość moralną, opierając się na chrzcie, łasce, cnotach teologalnych, cnotach moralnych oraz darach Ducha Świętego. Ks. A. Rewera rozwija ten wątek, odwołując się do św. Augustyna oraz św. Tomasza³², nakreślając „gmach duchowy”, który musi posiadać właściwe przygotowanie przez oczyszczenie, następnie fundamenty (wiara i pokora), wznoszenie murów (cnota wiary i nadziei, dary Ducha Świętego, cnoty moralne oraz modlitwa i umartwienie), zwieńczenie budowli, którym jest miłość. Ona występuje na każdym etapie budowy, jednocześnie jest spoiwem oraz zwieńczeniem całości³³. Nakreślony schemat w pełni odpowiada koncepcji św. Jana od Krzyża *Drogi na Górę Karmel*³⁴, czy też koncepcji św. Teresy od Jezusa³⁵. Innym obrazem, który przywołuje, nawiązując do św. Franciszka Salezego, jest „drabina Jakubowa”³⁶.

Powołanie do świętości posiada charakter ogólny. Ks. A. Rewera rozumie pod tym pojęciem to, co zawarł Sobór Watykański II w tezie o „powszechnym powołaniu do świętości”³⁷. Powszechność ta odnosi się do czasu i oznacza, że każdy jest właściwy dla uświęcenia się, następnie do okoliczności oraz do miłości skierowanej do wszystkich ludzi³⁸.

²⁹ Por. tenże, Konferencja miana do alumnów w czasie rozpoczęcia rekolekcji powakacyjnych, 8 X 1906.

³⁰ Por. tamże.

³¹ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 33–34.

³² Por. Garrigou-Lagrange, *Trzy okresy*, s. 305–307.

³³ Por. A. Rewera, *Nauka: O doskonałości*.

³⁴ Por. Jan od Krzyża, *Droga na Górę Karmel*, w: *Dzieła*, tłum. B. Smyrak, Kraków 1986, s. 117–118.

³⁵ Por. Teresa z Avila, *Castillo Interior*, M1, 1, 1.

³⁶ Por. Franciszek Salezy, *Filotea*, tłum. A. Jełowicki, Warszawa 2001, s. 20–21.

³⁷ KK, n. 39.

³⁸ Por. A. Rewera, *Tematy do rekolekcji: „Turystyka, taternictwo jest to zwiedzanie gór, wspinanie się na niedostępne szczyty. Turyści przepasują się linami i na niebezpiecznych*

Powołanie ontyczne do świętości oraz powołanie do życia chrześcijańskiego w Kościele katolickim stanowi podstawę do tzw. powołań szczegółowych, które zgodnie z przedsoborową terminologią ks. A. Rewera określa mianem „stanów życia”. W jego ujęciu na pierwszym miejscu znajduje się powołanie kapłańskie. Uzasadnia, że ono posiada optymalne warunki uświęcające, wynikające z osobowego związku z Chrystusem, Jedynym i Najwyższym Kapłanem, oraz pośrednictwa w uświęcaniu wiernych. Określając tych, którzy podejmują taką drogę uświęcającą, nazywa ich „nowymi kapłanami” w Jezusie Chrystusie, a także „klucznikami nieba” oraz „współodkupicielami rodzaju ludzkiego”³⁹. Opisując rolę i znaczenie kapłaństwa, stwierdza, że jest ono: „najwyższym, najobszerniejszym uczestnictwem w potędze, w mądrości, wiedzy i miłości Bożej”⁴⁰. Błogosławiony, świadomy wielkości i doniosłości tego powołania, ogromną wagę przywiązywał do właściwego jego rozeznania, przyjęcia i realizacji. Z tego względu wskazuje na konkretne jego znaki: wewnętrzne pragnienie powołanego⁴¹, które znajduje swój wyraz w prośbie skierowanej do Kościoła⁴²; świadectwo wierzących, które opiera się na *sensus fidei* wiernych⁴³, zdolnościach intelektualnych⁴⁴, czystości intencji oddania się Chrystusowi oraz budowania królestwa Bożego⁴⁵. Świadomość bycia kapłanem, a jednocześnie „naczyniem glinianym”, otwiera kapłana na formujące działanie Chrystusa w nim⁴⁶. Z tego wynika powinność rozwoju duchowego, która znajduje swoje odniesienie do obowiązku miłości każdego bliźniego oraz

miejscach ciągnie jeden drugiego, pomagając sobie we wspinaniu wzwyż. Gdy się ktoś potknie i leci w dół, zatrzymują go drudzy, ratując przed niechybną śmiercią. Oprócz tej turystyki, na którą nie wszyscy się udają, jest turystyka inna, na którą wszyscy są powołani i bez spełnienia której grozi śmierć wieczna. Jest to wspinanie się z doliny życia na górę Bożą, na niebioszczyty. Wszyscy na nią musimy wędrować”; t e n ż e, Nauka o doskonałości; „Świat jest niejako kołem, którego ośrodkiem jest Bóg, a ludzie w nim są Jego promieniami. O ile bliżsi są środka, o tyle zbliżają się do siebie tj. o ile więcej jesteśmy zjednoczeni z Bogiem, o tyle lepiej stajemy się zjednoczeni z bliźnimi za pomocą związków prawdziwej miłości. Nigdy więc nie rozdzielajmy w naszym sercu miłości do Boga od miłości do bliźniego”.

³⁹ T e n ż e, Konferencja na rozpoczęcie rekolekcji przed przyjęciem kapłaństwa, 12 IV 1905.

⁴⁰ T e n ż e, *Módlmy się za kapłanów*, Sandomierz 1920, s. 3; por. KK, n. 41; Słomka, *Duchowość*, s. 48–54.

⁴¹ Por. A. Rewera, Konferencja XXIII-a: O powołaniu i znakach powołania, 12 V 1905.

⁴² Por. t e n ż e, Konferencja XXIV-a: O powołaniu i znakach powołania, 19 V 1905.

⁴³ Por. t e n ż e, Konferencja XXV-a: O powołaniu i znakach powołania, 26 V 1905.

⁴⁴ Por. t e n ż e, Konferencja XXVI-a: O powołaniu i znakach powołania, 2 VI 1905.

⁴⁵ Por. t e n ż e, Konferencja XXVII-a: O powołaniu i znakach powołania, 9 VI 1905.

⁴⁶ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 41.

posłannictwa apostołskiego⁴⁷. Zauważamy tu główne elementy, które zostaną podjęte przez Sobór Watykański II⁴⁸ oraz znakomicie rozwinięte przez Jana Pawła II w *Pastores dabo vobis*⁴⁹. Dojrzewanie do świętości na drodze życia kapłańskiego wymaga adekwatnych do powołania środków. Oprócz tych, które przynależą każdemu chrześcijaninowi, ks. A. Rewera podkreśla znaczenie, takich, jak: szczególny rodzaj umartwienia, w którym jedynym dobrem pozostaje Chrystus⁵⁰, życie sakramentalne, ale jednocześnie świadomość, że sprawowanie sakramentów nie może pozostać bez znaczenia (*ex opere operantis*) – zaznacza szczególne znaczenie jedności kapłaństwa i Eucharystii⁵¹, rozwój wiedzy teologicznej⁵², kapłańską modlitwę ze szczególną rolą rozmyślenia⁵³, świadomość eklezjalności powołania⁵⁴. Wzorami, do których się odwołuje, by uzasadnić twierdzenie: „Aby zostać świętym w niebie, trzeba nim być już na ziemi”⁵⁵, są św. Piotr, św. Paweł, św. Augustyn, św. Ignacy Loyola, św. Franciszek z Asyżu, św. Franciszek Salezy, św. Dominik, św. Stanisław Kostka⁵⁶.

⁴⁷ Por. A. Rewera, Konferencja: Do kapłanów, 1 VII 1896; tenże, Kazanie na uroczystość św. Szczepana I-ego Męczennika, Katedra w Sandomierzu 1903.

⁴⁸ Por. DK, n. 12–18.

⁴⁹ Por. PDV, n. 19–26.

⁵⁰ Por. Rewera, *Módlmy się za kapłanów*, s. 7–8. Polega on na „wyzuciu się z samego siebie przez skierowanie spraw i zamiarów tylko do Boga samego”.

⁵¹ Por. tenże, *O codziennej adoracji Najśw. Sakramentu przez kapłana*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (KDS), 27(1934), s. 42: „kapłani, gdy chodzi o sprawowanie sakramentów św., muszą być głęboko przekonani i przeświadczeni, że są jedynie narzędziami Najwyższego Kapłana Nowego Zakonu, że On chrzci, bierzuje, sprawuje sakrament ołtarza, wyświęca, błogosławi nowożeńców i zaopatruje konających na drogę wieczności. Z tego bowiem przekonania i przeświadczenia musi wynikać w następstwie zrozumienie, że należy być narzędziem świętem i niepokalanym, że należy sprawować je godnie i ważne, że przede wszystkim sami przez nie mają się uświęcić, a potem wiernych uświęcać”. – Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 44–45; Bochenek, *Zarys ascetyki*, s. 148.

⁵² Por. A. Rewera, *O podniesieniu nauk teologicznych wśród duchowieństwa*, „Przeгляд Katolicki”, 44(1906), s. 793. W tym miejscu odpowiada również ks. Rewera na toczącą się wówczas dyskusję na temat przydatności i konieczności wiedzy w rozwoju świętości. – Por. J. Krasiński, *Przez wiarę i nadzieję ku cywilizacji miłości*, Sandomierz 1987, s. 67–78; A. Rewera, Konferencja XIX-a: O spowiedniku, 23 IV 1907.

⁵³ Por. tenże, Konferencja I-a: O rozmyślanii, 26 X 1906.

⁵⁴ Por. tenże, Konferencja XXII-a: O intencjach brewiarzowych, 4 V 1900; tenże, Kazanie na uroczystość św. Apostołów Piotra i Pawła, Katedra w Sandomierzu 1894: „świętem w nim (Kościele) jest kapłaństwo, które w swem ręku ma liczne środki uświęcania wiernych i które cieszy się ciągłą asystencją Ducha św. w nauczaniu prawd wiary”.

⁵⁵ Tenże, Konferencja: O obowiązku Kapłana-Polaka szerzenia czci Świętych Pańskich.

⁵⁶ Por. tamże.

Drugim ze „stanów życia” jest życie zakonne. Ks. A. Rewera posługuje się terminologią zgodną z teologią i duchem swojego czasu. Zatem zasadniczym terminem było życie zakonne, a nie życie konsekrowane. W tym duchu określa je jako „stan doskonałości”⁵⁷. Stwierdza, że celem jego jest życie radami ewangelicznymi we wspólnocie, ale jest to cel główny – ogólny. Oprócz niego nakreślił tzw. cel „drugorzędny”, którym jest życie modlitwą i charakter wynagradzający, połączony z czynami miłości Boga i bliźniego⁵⁸. Znalazły one pełne zastosowanie w założonym przez niego zgromadzeniu, ale bardzo mocno wynikały z natury jego życia, mimo że był kapłanem diecezjalnym. Zarówno jeden, jak i drugi cel wpływają na oblubieńczy związek powstały w momencie ślubów, a także na charakter życia. Przede wszystkim miłosno-jednoczące podporządkowanie swojej woli Bogu⁵⁹. Niezwykle cenne jest zauważenie, że Błogosławiony odchodzi od przedsoborowego ujęcia rad w ich zaszeregowaniu, które było następujące: posłuszeństwo, czystość i ubóstwo. Wyprzedzając nauczanie Soboru Watykańskiego II, na pierwszym miejscu sytuuje czystość, która obejmuje całego człowieka i jego działanie. To upodobnienie do życia aniołów⁶⁰ i dlatego rozwój uświęcający szczególnie opiera się na niej. Jest efektem procesu oczyszczającego i ontycznie łączy się z miłością, tzn. z niej wypływa i w niej znajduje pełne uzasadnienie⁶¹. Równie istotna jest rada ubóstwa, pozostająca w organicznym związku z poprzednią, jak twierdzi ks. A. Rewera. Skupia się ona na pragnieniach człowieka i stawia człowieka wobec pragnienia Najwyższego Dobra, którym jest Bóg. Sandomierski męczennik odwołuje się w tym względzie do św. Jana od Krzyża oraz św. Alfonsa Liguoriego. Ubóstwo to wolność od świata rzeczy, by całkowicie pozwolić się dysponować jedynie Bogu, i wynika z rozwoju pokory⁶². Wzorem jest w tym względzie św. Franciszek z Asyżu. Trzecia rada, czyli posłuszeństwo, jest w rozumieniu ks. Antoniego najtrudniejsza, a jednocześnie najbardziej zasługująca. Swój prawzór znajduje w całkowitej uległości Jezusa Chrystusa woli swojego Ojca. W przypadku człowieka coraz większe uzależnienie

⁵⁷ A. Rewera, Konferencja: O zachowaniu reguły; por. STh, II-a II-ae, q. 184, a. 4.

⁵⁸ Por. A. Rewera, Reguła Córek św. O. Franciszka, 4 X 1939, cz. 1, rozdz. 1, p. 2.

⁵⁹ Por. tamże, cz. 1, rozdz. 11, p. 141; Garrigou-Lagrange, *Trzy okresy*, s.193–196; E. Gambari, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, Kraków 1998, s. 98–111.

⁶⁰ Por. Rewera, Reguła Córek św. O. Franciszka, cz. 1, rozdz. 10, p. 132.

⁶¹ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 50.

⁶² Por. A. Rewera, Konferencja: O umartwieniu w ogóle; tenże, Reguła Córek św. O. Franciszka, cz. 1, rozdz. 7, p. 63.

od Boga prowadzi do coraz większej wolności wobec siebie. Uświęcenie możliwe jest tylko wtedy, gdy człowiek w miłości całkowicie zależy od woli Boga, ponieważ zjednoczenie pełne dokonuje się na poziomie woli⁶³.

Bez wątplenia sposób postrzegania życia uświęcającego na drodze życia zakonnego w ujęciu sandomierskiego błogosławionego i męczennika z Dachau posiada charakter wyprzedający jego czasy⁶⁴. Należy zauważyć jego otwartość na otaczającą rzeczywistość, a jednocześnie niezwykłą konsekwencję oraz radykalizm. Z pewnością jest to odpowiedź na liberalizujący sposób życia. Widzimy to w samych słowach Błogosławionego, jak również w jego radykalnej postawie. Mówiąc o życiu konsekrowanym podkreśla znaczenie reguły zakonnej, którą uważa za „relikwiarz”, ale jednocześnie nie postrzega jej bezdusznie jako zbiór prawa, ale konkretną charyzmatyczną drogę uświęcającą⁶⁵. Jak wspomniano, życie zakonne to wynagrodzenie, ekspiacja, ofiarniczność, stan modlitwy permanentnej, które dokonują się w formowanej i formującej wspólnoty⁶⁶.

Trzecim „stanem”, który prowadzi do dojrzałości chrześcijanina, jest małżeństwo i życie rodzinne. Należy podkreślić zasadną kolejność, w jakiej umieszcza rozwój tego życia, a mianowicie chodzi o sakralność małżeństwa, z którego wynika uświęcający charakter rodziny. Zaznacza, odwołując się do biblijnego opisu (por. Rdz 1, 28), że w stosunku do innych powołań to posiada charakter uprzedzający, a jednocześnie dla nich źródłowy. Jednocześnie odgrywa szczególną rolę w *consecratio mundi*⁶⁷. Małżeństwo, ustanowione przez Boga, zostało usankcjonowane przez Jezusa Chrystusa w Jego słowach (por. Mk 10, 1–12) oraz poparte Jego przyjściem, życiem i uświęceniem poprzez rodzinę z Nazaretu⁶⁸.

⁶³ Por. tenże, Reguła Córek św. O. Franciszka, cz. 1, rozdz. 11, p. 141; Alfons Ligouri, *Droga uświętobliwienia dla oblubienicy Chrystusowej*, Kraków 1907, s. 44.

⁶⁴ Por. DZ, n. 2, 6, 12–15; VC, n. 15, 17–22.

⁶⁵ Por. Rewera, Konferencja: O zachowaniu reguły.

⁶⁶ Por. tenże, Konferencja: O miłości siostrzanej; Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 53–55; S. Miecznikowski, *Źródła odnowy zakonnej*, Warszawa, 1993, s. 161.

⁶⁷ Por. A. Rewera, Nauka I-a: O małżeństwie, 11 I 1942; tenże, *Małżeństwo zachowaniem rodzaju ludzkiego, zachowaniem Kościoła św.*, Sandomierz 1931, s. 6: „Pierwsi zatem nasi rodzice byli pierwszymi na świecie małżonkami. Na ich wzór i podobieństwo tworzą się wszystkie małżeństwa i tworzyć się będą aż do końca świata. Tak Bóg postanowił i tak być musi. Małżeństwo zatem od Boga pochodzi, Bóg je postanowił i już dla tego samego jest świętem”. – Por. KK, n. 31; KL, n. 14; W. Słomka, *Sakrament małżeństwa jako podstawa duchowości małżeńskiej i rodzinnej*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, red. W. Słomka [i in.], Lublin 1993, s. 196–211.

⁶⁸ Por. Rewera, Nauka I-a: O małżeństwie; Pius XI, Encyklika *Rerum omnium perturbationem* (26 I 1923), AAS, 15(1923), s. 50; FC, n. 13.

Szczególnie w małżeństwie i rodzinie dokonuje się sublimacja miłości, od naturalnej przez zmysłową aż do nadprzyrodzonej, która znajduje swój rozwój w realizacji innych powołań. W ten sposób urzeczywistnia się swoista „reguła życia” małżonków na drodze miłości, wierności, uczciwości i dożgonności. Są one komplementarne w stosunku do wyżej wymienionych rad ewangelicznych. Z tego względu dojrzewanie małżonków do świętości jest celem pierwszorzędnym, zaś prokreacja i rozwój rodziny jest owocem dojrzałości⁶⁹. Rozwój małżeństwa i rodziny jest, jak twierdził, „podstawą szczęścia świata”⁷⁰. Również w tym miejscu ks. A. Rewera odchodzi od sposobu myślenia o małżeństwie, które było adekwatne do czasu, w którym żył.

3. Środki na drodze uświęcającego dojrzewania chrześcijanina

Proces dojrzewania do zjednoczenia z Bogiem, który dokonuje się na drodze świętości ontycznej i moralnej, wymaga właściwych każdemu człowiekowi, a także każdemu rodzajowi powołania, adekwatnych środków. Niektóre z nich zostały już dość syntetycznie wskazane. Jednakże studium nad spuścizną pozostawioną przez męczennika sandomierskiego odsłania bardzo bogate treści. Przede wszystkim należy podkreślić, że prezentuje on bardzo właściwą ascetykę, w której środki prowadzą do celu, a nie pozostają celem samym w sobie. Zatem dyscyplina i porządek jest wynikiem życia z Bogiem. Prezentuje on klasyczny ich układ, jednakże nadaje im szczególne znaczenie podkreślając wagę każdego z nich.

Na pierwszym miejscu umieszcza modlitwę, którą uważa za najbardziej powszechny i najważniejszy środek. Uzasadniając tę tezę, odwołuje się do nauczania i postawy Jezusa Chrystusa (por. Łk 3, 21; 5, 6; 11, 1–4; Mt 26, 36–39; Mk 1, 35), podkreślając przede wszystkim, czym ona jest w swojej istocie. Odwołuje się do św. Augustyna, św. Jana Chryzostoma oraz św. Alfonsa Liguoriego i sam definiuje ją następująco: „Modlitwa zatem, to podniesienie myśli i serca do Boga, aby Go chwalić, błogosławić, kochać i w Nim pokładać nadzieję, aby Mu prośby serca swego przedstawiać, aby Mu z bojaźnią świętą służyć, odbierać odeń łaski i do-

⁶⁹ Por. A. Rewera, O miłości małżeńskiej, 8 III 1942; tenże, O ślubach małżeńskich, 8 II 1942; S. Olejnik, *Moralność życia społecznego*, Warszawa 1970, s. 138–140.

⁷⁰ Rewera, *Małżeństwo zachowaniem rodzaju ludzkiego*, s. 3: „Szczęście świata duchowe, a nawet materialne, doczesne w wielkiej mierze zależy od stanu małżeńskiego. Jeżeli ten stan będzie szczęśliwy, szczęśliwymi będą rodziny, społeczeństwa, narody – ogół ludzkości będzie szczęśliwy”.

brodziejstwa, ciągle z Nim przebywać w zjednoczeniu”⁷¹. W swojej definicji łączy określenie tomistyczne z augustyńskim, akcentując znaczenie rozumu oraz woli. Uświęcający dialog w modlitwie pomiędzy Miłującym i miłowanym – stwierdza – jest stanem zjednoczenia posiadającym zróżnicowaną intensywność. Zatem rozwój zjednoczenia z Bogiem znajduje swoje odzwierciedlenie w modlitwie. Stwierdza, że jest to „dotyk miłości”, „powiew świętej miłości”⁷² prowadzącej do smakowania w Bogu. Zauważamy w tym podejściu bardzo ważne akcenty wskazujące na św. Teresę od Jezusa, ale także na takie przykłady, jak: św. Wincenty à Paulo, św. Kajetan, św. Filip, św. Franciszek Salezy, św. Tomasz z Akwinu, św. Karol Boromeusz, św. Jan Chryzostom, św. Stanisław Kostka⁷³. Równie bogata jest prezentacja rodzajów modlitwy. Dokonuje tego w zależności od treści (dziękczynienie, prośba, przebłaganie, uwielbienie⁷⁴) i formy wynikającej z zaangażowania władz człowieka: zewnętrzna (ustna) i wewnętrzna⁷⁵. Zewnętrzna to: ukłony, przyklęknięcia, znaki, słowa, gesty, śpiew, recytacja itp. i może być praktykowana indywidualnie, wspólnotowo oraz publicznie⁷⁶. W tym kontekście podkreśla szczególne znaczenie modlitwy publicznej, która znajduje swoją pełnię w życiu sakramentalnym, ze szczególnym miejscem Eucharystii oraz brewiarzem⁷⁷.

Wyjątkowe znaczenie w rozwoju duchowym posiada modlitwa myślna. Ks. A. Rewera używa zamiennie kilku określeń: rozmyślanie, medytacja, rozpamiętywanie lub modlitwa wewnętrzna. Najczęstszym jednak terminem, jakim się posługuje, jest rozmyślanie⁷⁸. W jego nauczaniu znajdujemy, podobnie jak u wielkich mistrzów życia duchowego, próbę określenia i jest ona następująca: „Rozmyślanie nazywa się inaczej mo-

⁷¹ Tenże, Konferencja II-a: O modlitwie i jej potrzebie, 6 II 1905; por. STh, II-II, q. 83, a. 1 i 9; Z. Nabzdyk, *Modlitwa – źródło i wyraz duchowości*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, s. 124–126; Urbański, *Teologia modlitwy*, s. 25–56.

⁷² A. Rewera, Konferencja X-a, 9 XII 1905.

⁷³ Por. tenże, Konferencja VI-a: O potrzebie modlitwy, 3 XI 1905; por. Eugeniusz Maria od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, Kraków 1998, s. 66–67.

⁷⁴ Por. Rewera, Konferencja XXIII-a: O intencjach brewiarza.

⁷⁵ Por. tamże; Rewera, Konferencja I-a: O rozmyślaniu, 26 X 1906; Urbański, *Teologia modlitwy*, s. 134.

⁷⁶ Por. A. Rewera, Konferencja XXI-a: O prawdziwej pobożności, 10 IV 1906; tenże, O potrzebie modlitwy, 27 V 1905; tenże, *Mowa żałobna na pogrzebie ś.p. x. Józefa Kierasa...*, KDS, 25(1932), s. 155–158; Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 332–340.

⁷⁷ Por. tamże, s. 335–339.

⁷⁸ Por. A. Rewera, Zakończenie rekolekcji przed kapłaństwem, 28 VI 1886.

dlitwą myślną, modlitwą wewnętrzną, rozpamiętywaniem. Rozmyślanie jest to zastanawianie się dłuższe lub krótsze nad prawdami Bożymi, połączone z aktami serca, czyli uczucia, i z aktami woli, a zmierzające do poznania Pana Boga i nas samych, aby człowiek ze stanu przyrodzonego podniósł się do stanu nadprzyrodzonego, tj. aby się stał *Homo Dei* – Człowiek Boży⁷⁹. Oznacza to, że rozwój tego rodzaju modlitwy ma szczególne znaczenie dla procesu uświęcającego, ponieważ rodzi się i rozwija wyjątkowa zażyłość z Bogiem, która przenika wszystkie władze człowieka. Wówczas pogrąża się w prawdach Bożych, zatapia, nad nimi rozpamiętywa, czyni to, aby je „spożyć”⁸⁰, duchowo „przetrawić”⁸¹. Czyni to wszystko, aby „swą istotę całą przeniknąć, iżby cała żyła Bogiem”⁸². Z tego względu sam opracowuje schemat medytacji, który jest bardzo prosty: przygotowanie, sama medytacja, postanowienia oraz zakończenie. Twierdzi, że w ten sposób wpisuje się tymi zasadniczymi elementami w każdą metodę wypracowaną w Kościele. Zaleca, by nie koncentrować uwagi na „doskonałości wewnętrznej”⁸³ metody, ale na „odpowiedniości praktycznej”⁸⁴. Dotyczy ona usposobienia ducha rozmyślającego. Istotne jest to, by metoda trafiała w czuły punkt duszy, ponieważ w taki sposób może oddziaływać skutecznie na wolę⁸⁵.

Życie sakramentalne należy do głównych środków rozwoju życia duchowego i procesu dojrzałości chrześcijańskiej. Należy jednak zaznaczyć, że jednocześnie sakramenty są źródłem i środkiem w procesie rozwoju duchowego chrześcijanina, a zatem spełniają podwójną rolę. Właśnie na taką ich naturę wskazuje ks. A. Rewera odchodząc od ich formalnego czy też instytucjonalnego traktowania⁸⁶. Przede wszystkim należy stwierdzić, że wskazuje on na ich charakter komunijny. Oznacza to, że są one prze-

⁷⁹ Tamże; por. Urbański, *Teologia modlitwy*, s. 140–142; Gogola, *Teologia komunii z Bogiem*, s. 308; Nabzdyk, *Modlitwa*, s. 136.

⁸⁰ Por. Rewera, Konferencja I-a: O rozmyślaniu.

⁸¹ Tamże.

⁸² Tamże.

⁸³ A. Rewera, Konferencja VII-a: O sposobie odbywania rozmyślania, 14 XII 1906; por. Urbański, *Teologia modlitwy*, s. 158.

⁸⁴ Rewera, Konferencja VII-a: O sposobie odbywania rozmyślania.

⁸⁵ Por. tamże: „Innego potrzebuje bodźca człowiek rządzący się zasadami chłodnego rozumu, innego zaś ten, co za popędami raczej serca idzie, w jednym pomaga objęcie rzeczy, w innym wyobraźnia, w innym wreszcie miłość dobra, lub poczucie obowiązku”. – por. Nabzdyk, *Modlitwa*, s. 136.

⁸⁶ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 183.

strzeżeniem jednoczenia się Boga z człowiekiem poprzez łaskę sakramentalną, a także odpowiedzią człowieka przyjmującego sakramenty. Każdy z sakramentów wprowadza chrześcijanina w życie Trójjedynego Boga⁸⁷ i dlatego ich szczególne znaczenie wynika z ich działania *ex opere operato*. Jednakże nie bez znaczenia pozostaje także ich działanie *ex opere operantis* oraz *ex opere operantis Ecclesiae*⁸⁸. Ks. A. Rewera wyraża to, co później znalazło się w dokumentach Soboru Watykańskiego II⁸⁹ o Jezusie Chrystusie, który udziela się w Eucharystii i ją sprawuje, błogosławi nowożeńców, wspomaga cierpiących i zaopatruje umierających⁹⁰. Prawda ta posiada szczególne znaczenie w kontekście dojrzewania chrześcijanina do uświęcającego zjednoczenia. Nie dzieje się to jednak automatycznie i z tego względu nie bez znaczenia pozostaje dyspozycyjność człowieka wobec łaski wynikająca z jego wolności. Rozwój może się dokonywać tam, gdzie jest wolność, wybór, decyzja oraz realizacja⁹¹. Podział sakramentów, jakiego dokonał, jest następujący: chrzest i pokutę nazwał wskrzeszającymi, sakramenty rozwijające łaskę to pozostałe, ze szczególnym uwzględnieniem sakramentu bierzmowania. Centrum stanowi oczywiście Eucharystia jako największa możliwość zjednoczenia z Chrystusem w życiu ziemskim⁹². Rozwój duchowy chrześcijanina może się dokonywać poprzez właściwy rozwój życia sakramentalnego. Jest on możliwy wówczas, gdy rozwija się świadomość sakramentalna, która bezpośrednio wpływa na przygotowanie do nich, a także samo przeżycie. Z tego względu ks. A. Rewera kładzie nacisk właśnie na przygotowanie, dzieląc je na trzy etapy „odbyłe”, czyli wynikające z gorliwości i pobożności człowieka. Mamy tu do czynienia ze wzajemnym powiązaniem i zależnością sakramentalną w procesie dojrzewania⁹³. Następnym etapem to „bliskie”, które związane jest z trwaniem

⁸⁷ Por. A. Rewera, Konferencja XIX-a: O spowiedniku, 23 IV 1907; tenże, Konferencja duchowna: Pobożne zachowanie się kapłana przy odprawianiu Mszy św. i administrowaniu sakramentów św. wywiera wpływ na wiernych; Urbaniński, *Teologia życia mistycznego*, Warszawa 1999, s. 259.

⁸⁸ Por. tamże.

⁸⁹ Por. KL, n. 5, 7.

⁹⁰ Por. tamże.

⁹¹ Por. A. Rewera, Konferencja XIV-a: O miłości Kościoła w osobie Papieża i biskupów, 3 III 1905; tenże, *Kapłan a Eucharystia*, KDS, 27(1934), s. 260; Gogola, *Teologia komunii z Bogiem*, s. 336.

⁹² Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 186–188.

⁹³ Por. Rewera, Konferencja duchowna: Pobożne zachowanie się kapłana przy odprawianiu Mszy...

chrześcijanina w łasce uświęcającej⁹⁴. Trzeci etap to „bezpośrednie”, który według sandomierskiego błogosławionego oznacza „ułożenie powierzchowności” i dotyczy samego zachowania w momencie przyjmowania samego sakramentu⁹⁵.

Każdy z sakramentów rodzi właściwe sobie skutki i posiada specyficzne znaczenie dla rozwoju i dojrzałości chrześcijanina. Wszystko zależy jednak od jego wiary, którą sakramenty zakładają, ale także prowadzą do jej rozwoju⁹⁶. Oprócz tego bardzo istotnym elementem jest współpraca człowieka z łaską sakramentalną i jego zaangażowanie. Ks. A. Rewera mówi o konieczności skoncentrowania władz wewnętrznych i zewnętrznych na przeżywaniu poszczególnych sakramentów, ponieważ cały człowiek wchodzi w relację z Bogiem i cały doświadcza Jego działania. Z tego względu podkreśla znaczenie właściwie przeżywanej liturgii sakramentalnej ze względu na rzeczywistą obecność uświęcającą Jezusa Chrystusa⁹⁷.

Oczywiście podstawowym sakramentem jednoczącym człowieka z Bogiem, a zarazem inicjującym życie w komunii z Bogiem, jest chrzest. Ks. A. Rewera zgodnie z nauką Kościoła określa go mianem źródła, a zarazem momentem zamieszkania Boga w duszy człowieka. W ten sposób w człowieku rodzi się jego „nowa jakość”⁹⁸. Zostaje on uwolniony od grzechu pierwotnego i jednocześnie rodzi się możliwość życia chrześcijanina i uczestniczenia w naturze samego Boga. Od tego momentu dusza człowieka staje się Jego „oblubienicą”, „źródłem zapieczętowanym”, „ogrodem zamkniętym”⁹⁹. Poprzez ten sakrament chrześcijanin staje się członkiem rodziny uświęcającej, czyli Kościoła. Jak stwierdza, tylko w Kościele i poprzez Kościół możliwy jest rozwój chrześcijanina, ponieważ jest członkiem Mistycznego Ciała Chrystusa¹⁰⁰.

⁹⁴ Por. tamże.

⁹⁵ Por. tamże.

⁹⁶ Por. A. Rewera, *Nauka na poświęcenie kościoła w Sobótce*, 18 x 1903; tenże, *Konferencja duchowna: Pobożne zachowanie się kapłana przy odprawianiu Mszy...*; Gogoła, *Teologia komunii z Bogiem*, s. 339.

⁹⁷ A. Rewera, *Nauka II-a: O małżeństwie. Przed ślubem*, 18 I 1942; tenże, *I-a Niedz. Wielkiego Postu: O Mszy św. jako odnawianiu Męki Pańskiej*, 2 III 1941; tenże, *Módlmy się za kapłanów*; tenże, *Sakrament Pokuty Sakramentem Miłosierdzia Bożego*, Sandomierz 1918.

⁹⁸ Rewera, *Nauka na poświęcenie kościoła w Sobótce*.

⁹⁹ Por. tenże, *I-a Nauka rekolekcyjna: O cenie duszy ludzkiej*; Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 60–61.

¹⁰⁰ Rewera, *Nauka na poświęcenie kościoła w Sobótce*; tenże, *Konferencja duchowna: Pobożne zachowanie się kapłana przy odprawianiu Mszy...*; por. KK, n. 9, 11; J. Kudasiwicz, *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1981, s. 35.

W ten sposób rozpoczyna się rozwój człowieka prowadzący do pełnego zjednoczenia z Bogiem, określane przez męczennika sandomierskiego jako „strategia zdobywania nieba”¹⁰¹.

Centrum życia i duchowości rozwijanej na fundamencie sakramentów stanowi Eucharystia. Dla męczennika sandomierskiego prawda ta jest bardzo oczywista i wynika z faktu realnej obecności Jezusa Chrystusa. Nazywa ten sakrament „osią”, wokół której koncentruje się życie chrześcijanina, a właściwie całego świata¹⁰². Odwołując się do św. Bonawentury, stwierdza: „Msza św. tak pełna jest tajemnic, jak morze pełne kropli, jak powietrze pełne pyłków, jak firmament pełen gwiazd i jak niebo pełne Aniołów”¹⁰³. To sakrament największej miłości Boga do człowieka, a zarazem największy z cudów, który posiada charakter powszechny. W niej dokonuje się spłacenie długu, który zaciągnął człowiek poprzez grzech pierworodny i grzechy uczynkowe i dlatego Eucharystia jest hołdem i czcią oraz uwielbieniem Boga, wdzięcznością człowieka, zadośćuczynieniem, a także prośbą człowieka pokornego¹⁰⁴. Dzieje się tak za przyczyną charakteru Eucharystii, która od strony Jezusa Chrystusa jest nieustannym składaniem siebie w ofierze, ofiarą jedności z Ojcem w Nim samym, ofiarą odkupieńczą i wynagradzającą¹⁰⁵. Mówiąc o jej uświęcających owocach ks. A. Rewera wymienia: pomnożenie łaski uświęcającej, która zacieśnia więź człowieka z Bogiem, źródło usposobienia do życia cnotami, przygotowanie do zjednoczenia eschatologicznego, codzienny pokarm duszy jednoczącej się z Oblubieńcem¹⁰⁶. W ich odślanianiu odwołuje się do wskazań papieża Piusa X dotyczących owoców Komunii świętej: ochrona przed grzechem ciężkim i trwanie w łasce, lekarstwo wobec pożądlivości i namiętności oraz czystość duszy wynikająca z niezwykłego jej „gościa”. Konkludując, na temat znaczenia Eucharystii, Błogosławiony uważa, że wszystko sprowadza się do dwóch wniosków. W pierwszym stwierdza,

¹⁰¹ A. Rewera, O męstwie chrześcijańskim.

¹⁰² Por. tenże, *Kongres Eucharystyczny w Wiedniu*, KDS, 5(1912), s. 311.

¹⁰³ Tenże, Konferencja XXVIII-a: O Mszy św., 19 V 1908.

¹⁰⁴ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 206–207.

¹⁰⁵ Por. A. Rewera, Konferencja dekanalna księży: O pobożnym odprawianiu Mszy św., Samborzec 27 IV 1937.

¹⁰⁶ Por. tenże, *Sakrament Ołtarza – Sakramentem miłości*, Sandomierz 1918; tenże, Konferencja dekanalna: O pobożnym odprawianiu Mszy św.; tenże, Konferencja XXI-a: O Komunii św., 18 IV 1905; tenże, *Kongres Eucharystyczny w Wiedniu*, s. 337–351.

że Eucharystia jest obrazem miłości Boga do człowieka, zaś w drugim: „Eucharystia naucza nas, jak stać się świętym i pomaga nam w tym”¹⁰⁷.

Szczególnie istotnym sakramentem miłości miłosiernej, która posiada bardzo istotny wpływ na życie uświęcające, jest sakrament pokuty. Nazywa go „kąpielą duchową”¹⁰⁸, „deską ratunku”¹⁰⁹, a także „lekarstwem dla duszy grzesznej”. Prowadząc do odrodzenia i powstania z grzechu, na nowo jednoczy człowieka z Bogiem, a tym samym kształtuje wrażliwość sumienia. Jest dowodem nieograniczonej miłości Boga wobec „syna marnotrawnego” (por. Łk 15, 11–24), ale jednocześnie Jego oczekiwaniem na odrodzenie człowieka. Ks. A. Rewera, mówiąc o jego owocności dla dojrzewania człowieka do świętości, bardzo drobiazgowo podkreśla znaczenie przygotowania, a szczególnie kładzie nacisk na solidny rachunek sumienia, a także na sposób przeżywania¹¹⁰.

Z sakramentem miłosierdzia i pokuty w organicznej spójności pozostaje następny środek uświęcający, którym jest kierownictwo duchowe. Ta bogata w Kościele praktyka określana jest przez Błogosławionego niekiedy jako „sztuka ponad inne sztuki”¹¹¹. Odróżnia ją od sakramentalnej spowiedzi i wskazuje na szczególną odpowiedzialność prowadzenia. W sposób opisowy próbuje określić naturę i charakter kierownictwa duchowego. Jest to poddanie się miłości Boga, która leczy człowieka i pomaga rozeznawać. Z tego względu charakter kierownictwa duchowego opisuje jako ojcostwo duchowe, następnie proces leczenia ze schorzeń, prowadzenie przez mistrza i nauczyciela, a także prawdziwy osąd¹¹². Bardzo dokładnie charakteryzuje rolę kierownika duchowego, a także podkreśla charakter posłuszeństwa ze strony penitenta, które wynika przede wszystkim z posłuszeństwa Jezusowi Chrystusowi oraz uświęcającego celu kierownictwa duchowego¹¹³.

Kolejnym środkiem prowadzącym do dojrzewania chrześcijanina jest asceza. Jest to wysiłek i praca człowieka nad sobą, by podporządkować swoją wolę woli Boga¹¹⁴. To sformułowanie posiada charakter opisowy i nie

¹⁰⁷ Tenże, XXV-a Niedziela Zwykła, 3 XI 1940.

¹⁰⁸ Tenże, *Sakrament Pokuty Sakramentem Miłosierdzia Bożego*, s. 1.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 195–204.

¹¹¹ Por. Rewera, Konferencja wstępna przed rekolekcjami.

¹¹² Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 356–360.

¹¹³ Por. tamże, s. 360–364.

¹¹⁴ Por. Rewera, O umartwieniu w ogóle; por. Bochenek, *Zarys ascetyki*, s. 164; A. Tanquerey, *Zarys teologii ascetycznej i mistycznej*, Kraków 1948, s. 116.

znajdujemy w jego dorobku szczególnej definicji umartwienia. W sposób dosłowny stwierdza, że jest to: „poddanie ciała duszy”¹¹⁵, które dokonuje się przy aktywnym uczestnictwie człowieka. W ten sposób ks. Rewera nawiązuje do nauczania św. Pawła: „A ci, którzy należą do Chrystusa Jezusa, ukrzyżowali ciało swoje z jego namiętnościami i pożądliwościami” (Ga 5, 24). W swojej naturze jest zatem odrywaniem władz wewnętrznych i zewnętrznych od tego, co nie jest Bogiem¹¹⁶. Nazywa ją również „wyrzeczeniem się starego człowieka”¹¹⁷, tzn. podjęciem życia Ewangelią z miłości ku Bogu. Powodem, dla którego konieczne jest podejmowanie tego wysiłku, są skutki grzechu pierworodnego, a także grzechy uczynkowe. Powołuje się w tym względzie na św. Alfonsa Liguoriego, a także św. Jana od Krzyża wskazując na konieczność umartwienia. Posiada ono charakter wewnętrzny, który uzdrawia motywację charakteru zewnętrznego. W tym ujęciu opiera się w swoim nauczaniu na Baltazarze Alvarezie, św. Franciszku Boecjuszu, a także św. Ignacym Loyoli¹¹⁸. Innymi motywami są: dążenie do doskonałości, której wzór chrześcijanin posiada w Jezusie Chrystusie, potrzeba odpokutowania za grzechy, a więc charakter ekspiacyjny, trwanie w gorliwości i zapale wobec rzeczy Bożych¹¹⁹. Nie deprecjonuje ono człowieka i nie niszczy, ale prowadzi do rodzenia się „nowego człowieka” uchrystusowanego, tzn. przenikniętego Jego obecnością, autentycznego, dojrzałego moralnie, pragnącego miłości Boga i bliźniego, trwania w dobru¹²⁰.

Ks. Rewera, mówiąc o dojrzewaniu chrześcijanina, wskazuje na wiele bardzo konkretnych przykładów. Jednym z najbardziej czytelnych i ważnych dla niego jest św. Franciszek z Asyżu, którego nazywa w swoim nauczaniu „szaleńcem Bożym”¹²¹. Jednakże pełnię rozwoju widzi w osobie Maryi. Powołując się na bł. Antoniego, św. Atanazego, św. Efrema, św. Augustyna, św. Bernarda, św. Bonawenturę¹²², podkreśla Jej wiarę, ufność, posłuszeństwo, absolutną czystość i pobożność. W ten sposób

¹¹⁵ Rewera, O umartwieniu w ogóle.

¹¹⁶ Por. tenże, Skupienie podtrzymuje siły duchowe; por. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego*, s. 190.

¹¹⁷ Rewera, O umartwieniu w ogóle; por. Tanquerey, *Zarys teologii ascetycznej*, s. 115.

¹¹⁸ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 367.

¹¹⁹ Por. tamże, s. 372–374.

¹²⁰ Por. tamże.

¹²¹ A. Rewera, Kazanie na uroczystość św. Franciszka Serafickiego, Kościół św. Józefa w Sandomierzu, 4 X 1895.

¹²² Por. tenże, Kazanie na zakończenie nabożeństwa majowego, 1894.

nakreśla duchowość maryjną o charakterze wzorczym, a także tożsamościowym, która znajduje swoje wyjaśnienie w nauczaniu Jana Pawła II zawartym w *Redemptoris Mater*¹²³.

Obok ideału ludzkiego, którym jest osoba Matki Bożej, ks. A. Rewera odwołuje się w swojej egzemplifikacji do wielu przykładów. Przeprowadzona powyżej analiza podkreśla jego odwoływanie się do autorytetów teologicznych w jego nauczaniu, ale także do wybitnych postaci Kościoła. Zauważamy, że odwołuje się on do postaci biblijnych oraz pozabiblijnych. W pierwszej kategorii wskazuje na osoby: Abrahama, Mojżesza, którzy są w Starym Testamencie przykładem wiary i ufności. Z kart Nowego Testamentu szczególnie podkreśla takie przykłady, jak: św. Piotr, św. Paweł, podkreślając ich znaczenie dla życia chrześcijańskiego, a także całego Kościoła. Oprócz tych kluczowych dla Kościoła postaci wskazuje na św. Szczepana i jego przykład męczeństwa. Pozabiblijne przykłady chrześcijańskiej doskonałości to: św. Augustyn, św. Tomasz z Akwinu, św. Bonawentura, św. Franciszek Salezy, św. Franciszek z Asyżu, św. Jacek, bł. Jadwiga Królowa, św. Stanisław Kostka, bł. Wincenty Kadłubek, św. Alfons Liguori, św. Jan od Krzyża, św. Teresa od Jezusa, św. Ignacy Loyola¹²⁴.

* * *

Powołanie do świętości i chrześcijańskiej doskonałości jest inspirowane w całej historii człowieka oraz Kościoła. Na tym gruncie znajdujemy wiele przykładów życia i wówczas możemy mówić o duchowości przeżyciowej. Jednocześnie rozwija się także duchowość studyjna, w ramach której rozwija się spekulatywna kategoria teologii. W przypadku bł. ks. A. Rewery mamy do czynienia z połączeniem tych dwóch wymiarów. Z jednej strony pozostawił po sobie bogatą spuściznę pism, która pozwala nam odkryć go jako wytrawnego teologa, który swoim myśleniem wyprzedza Sobór Watykański II. Z drugiej strony jest radykalnym świadkiem oddania życia za wyznawaną prawdę. Z tego względu jest niekwestionowanym świadkiem radykalnego życia chrześcijańskiego. Oprócz tego pozostawił po sobie bogate dziedzictwo związane z powstaniem zgromadzenia zakonnego, dla którego napisał regułę i tym samym wytyczył drogę życia uświęcającego.

¹²³ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 390–395; RM, n. 44–46.

¹²⁴ Por. Tatar, *Świętość chrześcijanina*, s. 395–407.

STRESZCZENIE

Henri Bergson twierdzi, że „największymi bohaterami historii nie są zdobywcy, lecz święci”. Patrząc na grono świętych Kościoła i zagłębiając się w historię ich drogi uświęcającej zdobywamy takie właśnie przekonanie. Do tego grona należy bł. ks. Antoni Rewera (1869–1942), kapłan diecezji sandomierskiej, męczennik z Dachau. Pozostawił po sobie niezwykle świadectwo oddania życia za prawdę i z tego względu określany jest jako „sandomierski Maksymilian”. Oprócz tego, ten absolwent Akademii Duchownej w Petersburgu pozostawił dużą liczbę publikacji i rękopisów, które nakreślają realną drogę uświęcającą chrześcijanina. Jej cechą charakterystyczną jest radykalizm wynikający z całkowitego oddania się Chrystusowi – Prawdzie. Znalazła ona swoje urzeczywistnienie w napisanej regule Zgromadzenia Córek św. Franciszka Serafickiego, którego jest założycielem.

Słowa kluczowe: duchowość, życie konsekrowane, życie zakonne, męczeństwo, duchowość sakramentalna, radykalizm, powołanie.

SUMMARY

Henri Bergson, claims that “the greatest heroes of history are not conquerors, but saints”. Looking at the group of saints of the Church and delving into the history of their sanctifying path, we gain such a conviction. To the group belongs to Bl. Fr. Antoni Rewera (1869–1942), priest of the diocese of Sandomierz and martyr from Dachau. He left an unusually testimony of giving his life for truth and therefore is called as “Maximilian of Sandomierz”. In addition, this graduate of the Academy of Spirituality in St. Petersburg has left a huge amount of publications and manuscripts that outline the real sanctifying path of a Christians. Its characteristic feature is the radicalism steaming from total dedication to Christ – the Truth. She found her realization in the Rule written by Him for the Congregation of the Daughters of Saint. Francis, which He is the founder.

Key words: spirituality, consecrated life, religious life, martyrdom, sacramental spirituality, radicalism, vocation.

BIBLIOGRAFIA

- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2012, s. 104–166.
- Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2012, s. 48–95.
- Pius XI, Encyklika *Rerum omnium perturbationem* (26 I 1923), AAS, 15(1923), s. 49–63.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, 22 XI 1981.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater*, 23 III 1987.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, 25 III 1992.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Vita consecrata*, 25 III 1996.

Rewera A., dzieła drukowane:

Kapłan a Eucharystia – konferencja duchowna, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 27(1934), s. 253–260.

Kongres Eucharystyczny w Wiedniu, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 5(1912), s. 311–322, 337–351.

Módlmy się za kapłanów, Sandomierz 1920.

Małżeństwo zachowaniem rodzaju ludzkiego, zachowaniem Kościoła św., Sandomierz 1931.

Mowa żałobna na pogrzebie ś.p. x. Józefa Kierasa..., „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 25(1932), s. 155–158.

O codziennej adoracji Najśw. Sakramentu przez kapłana, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 27(1934), s. 42–48.

O podnoszeniu nauk teologicznych wśród duchowieństwa, „Przegląd Katolicki”, 44(1906), s. 791–794, 805–808.

Sakrament Ołtarza – Sakramentem miłości, Sandomierz 1918.

Sakrament Pokuty Sakramentem Miłosierdzia Bożego, Sandomierz 1918.

Rewera A., dzieła niepublikowane (w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu, b. sygn.), układ chronologiczny

Zakończenie rekolekcji przed kapłaństwem, 28 VI 1886.

Kazanie na zakończenie nabożeństwa majowego, 1894.

Kazanie na uroczystość św. Franciszka Serafickiego, Kościół św. Józefa w Sandomierzu, 4 X 1895.

Konferencja: Do kapłanów, 1 VII 1896.

Konferencja XXII-a: O intencjach brewiarzowych, 4 V 1900.

Nauka na zakończenie rekolekcji, Łoniów 7 VI 1900.

Kazanie na uroczystość św. Szczepana I-ego Męczennika, katedra w Sandomierzu, 1903.

Nauka na poświęcenie Kościoła w Sobótce, 18 X 1903.

Konferencja do alumnów: O potrzebie nabywania doskonałości, 11 XI 1904.

Konferencja XIV-a: O miłości Kościoła w osobie Papieża i biskupów, 3 III 1905.

Konferencja na rozpoczęcie rekolekcji przed przyjęciem kapłaństwa, 12 IV 1905.

Konferencja XXI-a: O Komunii św., 18 IV 1905.

Konferencja XXIII-a: O powołaniu i znakach powołania, 12 V 1905.

Konferencja XXIV-a: O powołaniu i znakach powołania, 19 V 1905.

Konferencja XXV-a: O powołaniu i znakach powołania, 26 V 1905.

O potrzebie modlitwy, 27 V 1905.

Konferencja XXVI-a: O powołaniu i znakach powołania, 2 VI 1905.

Konferencja XXVII-a: O powołaniu i znakach powołania, 9 VI 1905.

Konferencja wstępna przed rekolekcjami, 20 VIII 1905.

Konferencja II-a: O modlitwie i jej potrzebie, 6 X 1905.

Konferencja VI-a: O potrzebie modlitwy, 3 XI 1905.
Konferencja X-a, 9 XII 1905.
Konferencja XXI-a: O prawdziwej pobożności, 10 IV 1906.
Konferencja XXIII-a: O intencjach brewiarza, 11 V 1906.
Konferencja miana do alumnów w czasie rozpoczęcia rekolekcji powakacyjnych,
8 X 1906.
Konferencja I-a: O rozmyślaniu, 26 X 1906.
Konferencja VII-a: O sposobie odbywania rozmyślania, 14 XII 1906.
Konferencja XIX-a: O spowiedniku, 23 IV 1907.
Konferencja XXVIII-a: O Mszy św., 19 V 1908.
Konferencja rekolekcyjna: O przeznaczeniu człowieka do nieba, 12 IV 1910.
Konferencja dekanalna księży: O pobożnym odprawianiu Mszy św., Samborzec
27 IV 1937.
Konferencja: O obowiązku Kapłana-Polaka szerzenia czci Świętych Pańskich,
Obrazów 23 XI 1937.
Reguła Córek św. O. Franciszka, 4 X 1939.
XXV-a Niedziela Zwykła, 3 XI 1940.
O męstwie chrześcijańskim, 26 I 1941.
I-a Niedz. Wielkiego Postu: O Mszy św. jako odnawianiu Męki Pańskiej, 2 III 1941.
Nauka I-a: O małżeństwie, 11 I 1942.
Nauka II-a: O małżeństwie. Przed ślubem, 18 I 1942.
O ślubach małżeńskich, 8 II 1942.
O miłości małżeńskiej, 8 III 1942.
I-a Nauka rekolekcyjna: O cenie duszy ludzkiej.
Nauka rekolekcyjna dla miasta.
Konferencja: O miłości siostrzanej.
Konferencja: O zachowaniu reguły.
Konferencja duchowna: Pobożne zachowanie się kapłana przy odprawianiu
Mszy św. i administrowaniu sakramentów św. wywiera wpływ na wiernych.
Konferencja: Pragnienie doskonałości.
Nauka I-a: O małżeństwie.
O umartwieniu w ogóle.
Rekolekcyjny rachunek sumienia.
Skupienie podtrzymuje siły duchowe.
Tematy do rekolekcji.

Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1987.

Bochenek J., *Zarys ascetyki*, Warszawa 1972.

Eugeniusz Maria od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, tłum. W. Ryszka, Kraków
1998.

Franciszek Salezy, *Filotea*, tłum. A. Jełowicki, Warszawa 2001.

Gambari E., *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, tłum. J.E. Bielecki, Kraków
1998.

- Garrigou-Lagrange R., *Trzy okresy życia wewnętrznego*, tłum. T. Landy, Niepokalanów 1998.
- Gil Z., *Sługa Boży ks. prałat Antoni Rewera (1869–1942)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939–1945*, red. W.M. Moroz, A. Datko, Marki – Struga k. Warszawy 1996, s. 201–207.
- Gogola J., *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków 2001.
- Jan od Krzyża, *Droga na Górę Karmel*, w: *Dzieła*, tłum. B. Smyrak, Kraków 1986.
- Kraśiński J., *Przez wiarę i nadzieję ku cywilizacji miłości*, Sandomierz 1987.
- Kudasiewicz J., *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1981.
- Liguori A., *Droga uświętobliwienia dla oblubienicy Chrystusowej*, Kraków 1907.
- Miecznikowski S., *Źródła odnowy zakonnej*, Warszawa 1993.
- Müller G.L., *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. Szymona, Kraków 2015.
- Nabzdyk Z., *Modlitwa – źródło i wyraz duchowości*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, red. W. Słomka [i in.], Lublin 1993, s. 124–147.
- Olejek S., *Moralność życia społecznego*, Warszawa 1970.
- Schneider Th., *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, tłum. J. Tyrawa, Wrocław 1990.
- Siczek S., *Rewera Antoni*, w: *SPTK*, t. 7, Warszawa 1983, s. 25–27.
- Słomka W., *Duchowość kapłańska*, Lublin 1996.
- Słomka W., *Sakrament małżeństwa jako podstawa duchowości małżeńskiej i rodzinnej*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, red. W. Słomka [i in.], Lublin 1993, s. 196–211.
- Słomkowski A., *Teologia życia duchowego*, Ząbki 2000.
- Tanqueray A., *Zarys teologii ascetycznej i mistycznej*, tłum. P. Mańkowski, Kraków 1948.
- Tatar M., *Struktura człowieka wyrazem ontycznego powołania do świętości*, w: *„To jest droga, idźcie nią” (Iz 30, 21). Z zagadnień kierownictwa duchowego*, red. P. Gwiazda, M. Tatar, Sandomierz 2011, s. 101–119.
- Tatar M., *Świętość chrześcijanina*, Sandomierz 2006.
- Teresa z Avila, *Castillo interior*, w: *Operas completas*, Burgos 2014.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tłum. P. Bełch, Londyn 1975.
- Urbański S., *Teologia modlitwy*, Warszawa 1999.
- Urbański S., *Teologia życia mistycznego*, Warszawa 1999.
- Zawada M., *Homo desiderans Deum. Dynamika pragnienia Boga w wymiarze antropologiczno-duchowym*, Kraków 2011.